

SENTÈNCIES PRECLARES DE FILÒSOFs ANTIQUÍSSIMS
SEGONS LAERTIO E ALTRES DOCTORS:

Traducció catalana (1499) del
Libro de la vita de philosophi et delle loro elegantissime sentencie

Selecció de capítols

Montserrat Ferrer Santanach
(Universitat Autònoma de Barcelona)

Desembre del 2025

PRESENTACIÓ

A principis de 1499, Bonanat Surer, un jueu de Barcelona de qui no sabem gaire res més que el nom i la procedència, va acabar de traduir de l'italià al català un recull de vides i sentències de filòsofs i altres personatges de l'antiguitat que, segons la rúbrica, era extret de Diògenes Laerci i altres autors. Avui només es conserva un sol manuscrit d'aquesta traducció catalana (Florència, Biblioteca Riccardiana, ms. 2069), copiat a principis del segle XVI. Bonanat feu la traducció a Nàpols (ho indica el colofó), on devia viatjar no sabem per quin motiu ni durant quant de temps (prou temps, però, per poder aprendre'n la llengua). Sembla que la circulació del text català va ser reduïda. Tot i així, és un testimoni més de traduccions al català d'obres italianes, especialment d'autors humanistes o clàssics, durant l'últim quart del segle XV (per a la contextualització de la traducció i la difusió de Diògenes Laerci a la Corona d'Aragó, vegeu Ferrer 2015).

La font italiana que traduí Bonanat Surer és l'anònim *Libro de la vita de philosophi et delle loro elegantissime sentencie*, una versió al seu torn del *Liber de vita et moribus philosophorum*, escrit per un autor italià desconegut entre 1317 i 1320, però que alguns manuscrits del segle XV atribueixen al filòsof anglès Walter Burley (vegeu Bühler 1937 i Grignaschi 1990). Aquesta obra és una de les moltes compilacions llatines medievals que recollien vides de filòsofs, en reduïen la vessant filosòfica i en potenciaven la lectura moral. Una de les diverses fonts del *Liber de vita et moribus philosophorum* són, precisament, les *Vides dels filòsofs* de Diògenes Laerci, segons una versió llatina actualment perduda i que segurament ja era desconeguda al segle XV, quan l'humanista Ambrogio Traversari traduí de nou l'obra grega de Laerci al llatí (1433). El *Liber de vita et moribus philosophorum* va ser molt divulgat durant els segles XIV i XV: se'n conserven uns 270 manuscrits, se'n van fer diverses edicions (la primera de les quals es va imprimir a Colònia el 1470) i es va traduir a diverses llengües.

Al segle XV van aparèixer dues versions italianes del *Liber de vita et moribus philosophorum* (vegeu Ferrer 2011). És difícil saber quina fou la primera, però demostren la popularitat que tenia aquesta obra a Itàlia durant el Quattrocento. Una d'aquestes versions (n'hi diem versió A) segueix l'ordre, el text i l'estructura del *Liber de vita et moribus philosophorum*, però no el tradueix sencer: elimina passatges, en resumeix d'altres, i, a més a més, afegeix al text fragments més o menys llargs procedents d'altres obres. La versió A es conserva en edicions impreses i en un sol manuscrit tardà que porta un estadi anterior del text. La primera edició és de 1480 (Venècia, Bernardinus Celerius) i se'n coneixen deu més només entre 1480 i 1499.

La versió A impresa porta la rúbrica següent: «Incomincia el libro della vita de philosophi et delle loro elegantissime sententie extracto da D. Lahertio et da altri antiquissimi auctori». Es presenta, doncs, com una obra elaborada a partir de les *Vides dels filòsofs* de Diògenes Laerci i d'altres fonts secundàries. De fet, l'autor selecciona alguns passatges de la traducció llatina de l'obra de Laerci que havia fet l'humanista Ambrogio Traversari el 1433 i els incorpora al text italià per completar-lo. Normalment són préstecs curts, traduïts literalment, però en alguns capítols poden ocupar un espai prou considerable. Aquests fragments afegits extrets de la traducció llatina de Traversari de l'obra de Laerci només es troben en les edicions impreses de la versió A, però no en la versió manuscrita. Segurament, en el moment de preparar l'obra per a la impremta el 1480, es va decidir completar la compilació medieval incorporant-hi material procedent directament de la font clàssica. Aquesta versió A impresa, amb el material procedent directament de l'obra de Laerci, és la que va traduir Bonanat Surer al català el 1499.

Aquí presentem l'edició d'una selecció de dotze capítols de la traducció catalana. Per a una comparació acarada entre el text llatí original del *Liber de vita et moribus philosophorum*, la versió italiana impresa, la traducció llatina de Traversari de les *Vides dels filòsofs* de Laerci, i la traducció catalana, vegeu l'edició del capítol 22 sobre el filòsof Arquites de Tarant a Ferrer 2011 (p. 688-9 i 692).

CRITERIS D'EDICIÓ I ABREVIATURES

L'edició separa paraules, punctua, accentua, i regularitza u/v, i/j i l'ús de majúscules segons l'ús modern. La numeració de folis segueix la foliació moderna del manuscrit. Les notes a peu de pàgina aclareixen la identificació de personatges els noms dels quals s'han transmès molt corromputs, aclareixen qüestions de lèxic, o bé consignen la lliçó corresponent de l'original italià quan és necessari per entendre el text català (el text italià hi és transcrit, sense editar, perquè en molts casos editar el text dificultaria veure en què s'hauria pogut equivocar el traductor). He utilitzat com a referència l'edició impresa a Milà el 1495 per Philippus De Mantegatii perquè té lliçons errònies i variants més properes a la traducció catalana que altres edicions (s'hi fa referència com a «ed. it. 1495»). Si convé per entendre el text, s'ha comparat la lliçó d'aquesta edició de 1495 amb la d'altres edicions anteriors que porten la lliçó correcta. El manuscrit del text català s'identifica amb la sigla F. Per al text llatí d'Ambrogio Traversari, s'ha utilitzat l'edició de 1497 (Venècia, Philippo Pinzi), a la qual es fa referència com a «ed. lat. 1490».

Altres abreviatures utilitzades: *DCVB* (*Diccionari català-valencià-balear*, versió digital 2002) i *TLIO* (*Tesoro della lingua Italiana delle Origine*, versió digital 2025).

BIBLIOGRAFIA

Bühler, Curt F (1937). «Greek Philosophers in the Literature of the Later Middle Ages», *Speculum*, XII, p. 440-455.

Ferrer, Montserrat (2011). «Diogenes Laertius's *Lives* in the fifteenth-century Italian and Catalan versions of Pseudo-Burley's *Vita et moribus*», *Studi medievali*, 52.2, p. 681-695.

Ferrer, Montserrat (2015). «Diògenes Laerci a la Corona d'Aragó», dins Alejandro Coroleu (ed.), *Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement* (Lleida: Punctum), p. 51-61.

Grignaschi, Mario (1990). «Lo Pseudo Walter Burley e il *Liber de vita et moribus philosophorum*», *Medioevo*, XVI, p. 131-190.

Knust, Hermann (1964). *Gualteri Burlaei Liber de vita et moribus philosophorum. Mit einer altspanischen Übersetzung der Eskurialbibliothek* (Frankfurt am Main: Minerva GMBH).

EDICIÓ

CAPÍTOL 1

TALES,¹ philòsof de Grècia, de set sapients primer. Fo de Àcia, habitava en l'estudi de Atenes. Fo lo primer que trobà la tremontana e strologia per navegar; e lo primer qui trobà l'eclipci del sol;² e lo primer qui dix la ànima ésser immortal; e qui trobà la granesa del sol e de la luna. No hagué muller; demanat per què no-n prenia, respòs: «Per no haver fills». E dix la aygua ésser principi de totes les coses del món, e lo món haver ànima e ésser ple de dimonis. Fo lo primer que trobà los anys e-ls repartí en 375 jorns e certes hores.³

Aquest, comprant de serts pescadors lo que pendrien, e havent presa una taula d'or, fou qüestió entre ells de qui seria. E havent respost que fos del pus savi de Grècia, ffou determenat ésser dada a Tales, com fos lo primer savi de Grècia e docte. La qual cosa anà per tots los doctes hòmens de Grècia e a l'húltimo fo donada a Solon.⁴ E fou consagrada a Apol·lo.

Era encara aquest Tales philòsof pobre. E essent vituperat per la sua pobresa de serts amichs seus, mostrà a ells e a altres poder ésser rich si ell volgués. E essent stat en aquell any en Atenes grandíssima abundància de olis, e en l'any vinent ne devien ésser pochs segons per strologia ell preveia,⁵ per poca quantitat de moneda comprà tots los olis que en aquell any devien ésser en la ciutat de Meleso. E aquest, com dit hés que per strologia preveia que en l'any sdevenidor devia ésser major abundància que en l'any passat, bé que contínuament se'n veu lo contrari, e axí com ell indicà axí fou, que per poca quantitat de moneda hagué grandíssima quantitat de olis,⁶ e de aquells tragué gran suma de moneda. E aquest, per confondre aquells que feyen poca stima d'ell, no curà ne stimà haver diners.

¹ Tales de Milet (s. VII-VI aC).

² «e fu il primo che trovassi la causa del ecclipse del sole» (ed. it. 1495).

³ «e certe hore» (ed. it. 1495). L'omissió del determinant segurament es deu a un error de copista durant la transmissió catalana.

⁴ «La qualcosa andando poi per mano di tutti e sapienti di Grecia, finalmente venne a Solone philosopho» (ed. it. 1495).

⁵ Llegiu *preveia*. La forma «prevedeia» segurament es deu a la influència del terme italià «prevedeva».

⁶ El text català costa d'entendre. Cf. «Impero sendo stato in quel anno in Athene grande abundantia de ulive, e cosi verisimilmente nel anno sequente dovea essere poche ulive, per poca quantita di dinari compero tutti gli olii che dovevano essere quel anno nella cipta di meleto, cioe che nel sequente anno poteano essere. Et questo perche lui per astrologia prevedeva che in quello anno sequente doveva essere maggior quantita dolio che nel anno passato benche communamente si veda el contrario. E come lui aviso cosi riusci, perche per pochi danarii hebe gran copia dulive» (ed. it. 1495).

20 Diu-se encara que una nit, essent portat fora casa per una vella per considerar lo cel, caygué en una fossa. E quasi la vella volent-lo rependre, dix: «O, Tales! No-t vergonyes voler considerar lo cel com en terra no puxes discernir lo que tens devant los ulls e peus?» Tales li respòs: «Yo he regrejar a Déu que no m'ha fet dona e m'ha fet home, e m'ha fet grech e no bàrbero, e que m'ha fet home e no bèstia.»

25 E aquest philòsof, segons que narra Laertio en la *Vida dels philòsofs*, solia dir que la pus antiga cosa era Déu perquè may hagué principi ne haurà fi. E la pus bella cosa era lo món, per ço com hera obra feta per Déu; e la pus gran, lo loch, perquè cascuna cose y cap; la pus valerosa, l'enteniment,⁷ perquè discorre per totes les coses. E la pus fort és la nessecitat que és sobre totes coses. E la pus sàvia e pus prudent és lo temps, per ço que quascuna cosa renova e dispensa.

30 Dix encara nenguna diferència ésser de la mort a la vida. E demanat a Tales si l'ome pogués fer mal sens que Déu ho sabés, respongué que no, ne sols pensar que Déu no u sabés.⁸ Demanat si may havia comès adulteri, dix que no, que l'adulteri no és menor mal que ésser perjur. Demanat quina cosa és aquella que és pus difícil a conèixer, respòs: si mateix. Demanat qual cosa és pus dolça de equistar: aquella que hom desija. Demanat quina cosa és Déu: és aquella que no ha principi ne
35 ffi. Demanat en quina manera se deu sostenir la adversitat, dix: si hom vey a sos enamichs⁹ pijor de si. Demanat com se pogués justament viure, dix: si hom fes lo que hom mana a altri. Demanat qui és aquell que és benaventurat en aquest món, dix: aquell qui és sa del cos e copiós de ànimo e naturalment apte a reparar-se. Encenyà dever-te recordar dels amichs abcents e presents e no deu hom mostrar-se bell e ornat de cara, mes l'ànimo ornat de studis e preclares arts, e de no fer-se rich
40 per mal modo, e de rebre tal do dels fills quals tu hauràs oferts a ells.

Visqué Tales 83 anys en temps del rey Axagar de Judea.¹⁰ (f. 3r-4r)

6 certes] *om. F*

25 que²] *om. F*

27 valerosa] *Lerosa amb Va afegit al marge F*

⁷ «la piu veloce lintellecto» (ed. it. 1495). La confusió de «veloce» per «valerosa» es podria explicar per un error del traductor o bé per l'error d'un copista català, que hagués llegit la variant *velosa* i hagués cregut que hi faltava l'abreviatura.

⁸ «rispose che non solamente fare ma pensare non si potrebbe che Dio non lo sapesse» (ed. it. 1495).

⁹ «i suoi nemici» (ed. it. 1495). És fàcil que l'error de F («amichs» per «enemichs») hagi estat comès per un copista.

¹⁰ Acaz de Judea (s. VIII aC). El text italià ja porta el nom corromput: «Agassari Re di giudea» (ed. it. 1495). Cf. «Achaz regis Judee» (Knust 1964: 12).

30 de la] d̄l̄a (*amb abreviatura mal col·locada*) de la *F*

35 a] *a la interlínia* *F*

35 anamichs] *a (canvi de línia)* michs *F*

38 no] ~~nos~~ *F*

CAPÍTOL 5

BIAS,¹ philòsof prieneo, philòsof d'Àcia, hu dels set sapients de Grècia. Fo príncep dels perinensos.

E essent guerra entra ell e los messinesos, havent ell victòria, fou-li portada una gran còpia de donzelles messineses, les quals de continent feu liberar e guardar de ésser violades com a pròpies filles. E havent-les vestides e dotades, les tremès a Messina a lurs pares. E vent² al·lora³ los messinesos la benignitat de aquest, feren ab ell una íntima amicícia e concòrdia. E trameteren embaxadors sol·lempnes ab dignes dons al dit Bias.

Refereix encara Laertio que, essent la ciutat Priene, pàtria sua, assitiada de Aliato⁴ e que per fam equistar la sperava, Bias tremès fora de la ciutat dos grassísims muls per demostrar que la ciutat era plena de abundància. E quant Aliato viu aquests muls axí grassísims, conciderà que en la ciutat era abundància de vitualles. E súbito⁵ se levà del camp e tremès a dir a Bias que degué venir a ell per concòrdia. Bias no y volgué anar, mes dix-li que li tremetés un embaxador dintre la ciutat. E axí u feu Aliato. E essent l'embaxador dins la ciutat, Bias ordenà de ffer montanyes d'arena grandíssimes sobre les quals feu gitar forment, mostrant que aquelles montanyes eren gra, dant entendre als embaxadors que de forment no havien mancament. Per la qual cosa, tornant los embaxadors en camp e referida la abundància del gra que havien dins la ciutat, los del camp perderen la sperança, levaren lo camp e se'n tornaren. E axí la ciutat fou líbera per la sapiència de Bias.

Recita encara Valerio que, essent la ciutat dels perimencis presa dels enemichs e cascú de la ciutat ab diligència fugint ab la roba la més e millor que podia, Bias sols romàs, e sens portar ab si alguna cosa se partí. E demanat: «Hon vas, tu, sens la tua roba?», respòs: «Yo porte ab mi tot lo meu tesor», havent respecte a la sciència la qual ell havia.

Dix Bias en les sues sentències dever-se complaure a tots los ciutadins perquè és cosa molt graciosa, e per lo contrari dever conèixer lo faust e la supèrbia. Deya encara aquell ésser malaventurat que la malaventurança no podia sostenir. Les coses impossibles no-s deuen desijar. No-s deu retraure a altri lo mal seu.⁶ Cosa difícil és ésser jutge entre dos amichs, més que enfra dos enemichs, perquè

¹ Biant de Priene (ca. s. VI aC).

² Llegiu *veent*.

³ Calc de l'italià *alhora*.

⁴ Aliates II, rei de Lídia (s. VII-VI aC).

⁵ Calc del mot italià *subito*.

⁶ «Non si debbe ricordare il mal d'altrui» (ed. it. 1495).

25 donant centència entre dos enemichs la hu resta amich, e donant centència entre dos amichs la hu
resta enemich. Diu encara que devem mesurar lo temps com si devíem viure poch o molt. Ço que
tu prometràs observa fermament. No parles demesiàt ni sies abundant en parlar. Sies prest a oyr altri
e tart en respondre. No loes nengú per riquesa que haja. Tot lo bé que tu has atribueix-lo a Déu. La
sapiència és la pus ornada posseció e pus segura que-s pot haver. No prest ne cuytadament pendràs
30 amicícia. Pren amicícia ab persones que après no t'hages penedir haver-los presos per amichs. La
vida de l'amich reputa ésser glòria pròpria.

Deya encara dues coses ésser molt contràries al conçell de l'home: desliberar prest e la yra.
E lo benefici tant és pus agradable quant pus prest és fet. E demanat Bias qual és lo pus infortunat
home que sia, respòs: aquell que no ha potència a la adversitat. Essent una volta Bias sobre una nau
35 en una gran tempesta ab los mariners, que eren roÿns hòmens, aquells mariners cridaven los déus
qu'els salvassen; Bias dix a ells: «Callau a tals demandes perquè los déus no us centen, que vosaltres
sou ací en mar». Demanat quina cosa és aquella que és pus amarga, respòs: lo sostenir la mutació de
la fortuna.

Visquè Bias al temps de Eseyra, rey de Judea.⁷ (f. 8r-9v)

4 los] *om. F*

13 als] *q als F*

32 de] *om. F*

35 eren] eren ~~no~~ *F*

36 salvassen] *saluas F*

⁷ Sedecies (s. VI aC); cf. «Sedachia» (ed. it. 1495).

CAPÍTOL 13

PRÈCIDES,¹ philòsof de Círia, dexeble de Píctaco.² Scrigué, segons que narra Laertio, de la natura dels déus. E narra's d'ell moltes coses admirables, entre les altres: essent aquest en lo lito³ del mar, viu una nau la qual anava ab una gran tranquil·litat; dix aquella dever-se negar, e encontinent aquella s'afondà.⁴ Diu-se encara que ell, bevent aygua d'un pou, dix que dins tres dies devia ésser
5 terratrèmol, e axí fou.

Solia dir als lecedomonis⁵ que ni l'or ni l'argent se deu honrar. Encara, essent una volta malalt e essent demanat de Pictàcora⁶ com stava, essent ya consumat per vellesa e per gran malaltia, no li féu altra resposta sinó que li mostrà lo dit e dix: «Al cors à par».⁷ Dix encara Isidoro en les *Timologies* que antigament se dava pus obra al vers que a la prosa, mes lo primer que usà oració en
10 prosa fo Fferècide e d'ell totes les eloqüències.

Fou mestre de Pictàcora. Visqué al temps de Tales,⁸ al qual moltes epístoles scrigué, e Tales a ell. E anant a la illa de Delpho, se gità ell mateix del munt Corciro. Alguns altres diuen que morí de polls. Scrigué en lo principi de totes les coses. (f. 13v-14r)

3 aquella] aquell^t *F*

3-4 aquella s'afondà] aquelles so fonda *F*

6 Solia] Soli^a *F*

11 de Tales, al] el *F*

¹ Ferècides de Siros (s. VI aC, segurament).

² Pítac de Mitilene (s. VII aC). La seva vida s'explica al capítol 4.

³ Calc del mot italià *lito*, 'riba'.

⁴ «quella nave se somerse» (ed. it. 1495).

⁵ Els lacedemonis (o sigui, els espartans).

⁶ Pitàgores (s. VI-V aC). La seva vida s'explica al capítol 17.

⁷ «gli mostro il dito e disse al corpo pare» (ed. it. 1495).

⁸ «Visse al tempo di Thales al qual molte epistole scripse» (ed. it. 1495).

CAPÍTOL 14

HOMERO, philòsof e poeta de Àcia. Visqué en Grècia al temps que Saül era rey de Israell. Diu-se de Homero en lo primer libre del *Policreto*¹ que, essent preposada una qüestió de serts pastors, no podent-se per ell solre, per vergonya d'ell mateix se morí. La qüestió fou aquesta: que anant un jorn Homero a solàs² per la riba de la mar tot pensós, certs pescadors, veent-lo, comensaren a parlar. Ell
5 los dix per què reyen. Los pescadors respongueren en aquest modo, ço és: «Ço que nós havem pres, no havem. E açò que no havem pres, havem», entenent ells de polls que tenien sobre ells. E aquells que havien presos, havien ya morts e no-ls tenien, e aquells que no havien presos tenien dessobre. Mas Omero tenia lo pensament sobre dels pexos e pensava com açò se pogués fer. E no podent ab veritat absolve aquesta qüestió, de anuig se morí.

10 Visqué CVIII anys. De Homero diuen alguns istorials que ell de virtut e de edat, no solament de filosofia mes encara de poesia, merexia ésser nomenat príncep, perquè fo abans dels altres dels quals fan memòria, e que ell dix pus clarament, e pus ornadament explicà. Scrigué de la destrucció de Troya en versos heroycos XIII libes e nomene-s aquella obra *Il·líade*. E feu encara una altra obra e nomenà-la *Odíxea* per ço que parla de les errors³ de Ulixes.

15 Visqué en temps de Saül, rey de Judea. (f. 14r-v)

11 mes encara] mes encara mes encara F

14 *Odíxea*] *Odiexa* F

¹ *Policraticus*, de Joan de Salisbury. Cf. «Policreto» (ed. it 1495).

² Calc de l'expressió italiana *a solazo*.

³ S'entén 'camins erradors, desviaments' (*DCVB*, s.v. error).

CAPÍTOL 19

CRATHES,¹ philòsof de Tebe, dexeble de Diògene e de Stilfone, e mestre de Zanone.² Aquest, segons diu sanct Gerònim en la terça epístola, gità en mar una gran càrrega d'or dient: «Partiu-vos, pèssimes riqueses, de mi, que yo us vull pus prest afogar que vosaltres afogheu a mi.»³

Aquest, encara segons que refereix Sèneca en lo primer libre de les *Epístoles*, veent anar un minyó per un loch solitari, li demanà què era lo que ell feya. Respòs lo minyó: «Parle ab mi mateix.»
5 Al qual Crates philòsof dix: «Yo tem que tu no raones ab altri e de roïn matèria.»

Aquest dix que la fam doma l'amor e, si no la fam, lo temps. (f. 19r)

1 dexeble] dexelble F

¹ Crates de Tebes (s. IV-III aC).

² Estilpó (s. IV-III aC) i Zenó de Cítion (s. IV-III aC). Les seves vides s'expliquen als capítols 20 i 77 respectivament. Vegeu capítol 49 d'aquesta edició per a la vida de Diògenes.

³ Sant Jeroni, epístola 58. Alguns manuscrits llatins del *Liber de vita et moribus philosophorum* ja porten l'error «tercia» (Knust 1964: 84).

ARCHIATA,¹ tarantí, fo mestre de Plató e dexeble de Pictàgora.² Aquest pogué tant ab la sua eloqüència que ab una sua letra desliurà Plató de les mans de Dionisi tiran, lo qual lo volia matar. Fou aquest Archiata de grandíssima admiració en totes genaracions de virtuts, en manera que dels seus ciutadins set vegades fou fet profés, ço és perfet, consiosia³ que per statut no-s degué estudiar sinó un any.⁴

Deya no ésser dada nenguna pestilència a l'home major que la voluntat del cors.⁵ E com Déu no donàs a l'home nenguna cosa tan presta com lo enteniment, axí en aquest do diví no ha cosa contrària sinó la voluntat, la qual, mentre lo intel·lecta ignora, nengú pot smeginar.⁶ Deya encara que, si algú muntàs al cel e de là alt concideràs la natura de les coses de aquest món e la bellesa de les stel·les e la influència dels planetes, no semblaria a ell cosa suau si ab ell no agué algun amich o companyó o altre persona a qui u pogué referir.

Essent Archita, segons que narra Valerio, irat contra un seu cervidor, li dix: «Jo-t daria gran soplici e-t castigaria si no que só yrat.» Per on pus prest volgué lexar lo mal inponit que per yra punir-lo més del dever. (*f. 20r-v*)

1 mestre] maestre *F*

2 que] om. *F*

3 genaracions] genaracions *F*

4 statut] stitut *F*

¹ Arquites de Tarant (s. V-IV aC).

² Les vides de Plató i Pitàgores s'expliquen als capítols 51 i 17 respectivament.

³ Calc del mot italià *conciosia*.

⁴ «Aquest pogué tant ... sino un any» (línies 1-5): «studiar» és segurament un error de còpia en la transmissió italiana. La font d'aquesta frase és la traducció llatina d'Ambrogio Traversari de les *Vides dels filòsofs* de Laerci; el text llatí de Traversari diu: «cum caeteri plusquam annum *imperare* lege prohiberentur» (ed. lat. 1490). El traductor italià va traduir la frase així: «conciosia che per statuto fusse prohibito *imperare* piu che uno anno» (ed. it. 1489), però l'edició de 1495 ja porta l'error *imparare* en lloc de *imperare*.

⁵ «nessuna pestilencia esser data a l'home piu che la volupta del corpo» (ed. it. 1495). L'adjectiu *major* es refereix a *pestilència*. La confusió entre «voluptat» i «voluntat» es podria haver produït durant la transmissió catalana o italiana, o ser un confusió del traductor.

⁶ «la quale mentre che lo intellecto ingombra niuna cosa puo imaginare» (ed. it. 1495).

6 home] *om. (en un canvi de línia) F*

7 lo] *la i dues lletres més ratllades F*

8 ignora ... smeginar] smegina ... ignorar *F*

10 planetes] ~~plans e muntanyes~~ planetes *F*

ANTÍSTENE,¹ philòsof fo de Atenes, dexeble de Gòrgia² e après de Sòcrate, e mestre de Diògene. Visqué en Atenes.

Aquest amostrava retòrica³ abans que veés Sòcrate. Mes après que viu la eloqüència de Sòcrate, licencià sos dexebles dient: «Anau trobar maestre, que yo he trobat lo meu.»⁴ Essent-li dit: 5 «Lo tal diu mal de tu», dix no dir-ho de Antístene mes d'ell mateix, perquè ell és tal com diu.⁵ E essent-li dit que molts deyen mal d'ell en absència, dix: «Usança és dels valerosos comportar lo mal e ésser-lo fet e dit, mes dels mals hòmens és usança fer mal.»

Visqué gran temps en Atenes. E la sua centència fo que el summo⁶ bé era la virtut. Demanant-li un jove dexeble seu què li era necessari, dix que havia mester de nou libre, de nou stil 10 e de nova taula, volent entendre de l'ànimo. Demanat de ço que volia casar, dix: «Si ella serà bella, li serà forsa ésser corrupta. Si serà leja, te serà contínua pena.»⁷ Demanat quina cosa après dels mortals fos pus benaventurada e gloriosa, respòs: morir benaventuradament.

Solia dir que, axí com lo rovell consuma lo ferro, axí la anveja corromp los envajosos. Aquells que volen ésser immortals covén que sien piadosos e visquen justament. La ciutat se roïna com no-s 15 fa diferència de bons a roïns. Deya que los hòmens en aquesta vida deuen preparar-se a aquell viatge, ço és, a aquelles riqueses les quals posen ensems ab lo neofraig,⁸ ço és, la virtut, perquè la fortuna may perdonà.⁹

¹ Antístenes d'Atenes (s. V-IV aC).

² Gòrgies de Leontins (s. V-IV aC). La seva vida s'explica al capítol 25; la de Sòcrates, al 29.

³ «rethorica» (ed. it. 1495). L'error és fàcilment atribuïble a un copista.

⁴ La mateixa anècdota s'explica a la vida de Diògenes (veg. capítol 49, línies 3-6).

⁵ Cf. «e non dice di me, anzi a colui che conosce esser tale come e lui» (ed. it. 1495).

⁶ Calc de l'italià *sommo*.

⁷ El canvi de pronom de 3a a 2a persona es deu a un error de l'edició italiana: «se la sara bella gli sara forza desser corropta. se sara brutta ti sara continua pena vedertela inanci a gli ochi» (ed. it. 1495); cf. «... li sara forza ... ti sara continua pena ...» (ed. it. 1489). La grafia *li* (potser per confusió amb *ti*) d'algunes edicions més antigues pot explicar la lliçó *gli*, que hauria induït a l'error en el text català.

⁸ Llegiu *naufraig*, 'naufragi'.

⁹ Cf. «... cioe le virtude che per fortuna alcuna mai si perdono» (ed. it. 1495). La lliçó del text català sembla una mala lectura de l'original italià.

Demanat de hu en quin modo poria ésser bo, dix: «Si tu fugiràs als vicis de aquells que saps
que·ls posseexen.»¹⁰ Per aquistar en aquesta vida la vida beata, sola la virtut és necessària. Solia dir
20 que aquelles coses eren sues que a tots eren comunes. La muller se deu pendre sols per fer infants e
pus prest pendre-la bella que leja, e aquella se deu amar après de Déu mes que nenguna altre cosa.
Millor és ab pochs bons contra tots los roÿns combatre, que amb molts roÿns contra pochs bons
combatre. Més se deu stimar lo home just que·l parent. (f. 32v-33r)

3 retòrica] teorica *F*

7 ésser-lo] esserlos *F*

20 beata] beat^a *F*

21 coses] coses ~~es~~ *F*

¹⁰ Cf. «se tu imparerai a fugire i vitii che hai da coloro che sanno» (ed. it. 1495).

EMPÈDOCLE¹ fo philòsof agregentino de Cicília. E segons Aristòtil, fou inventor de l'art oratòria. Aquest era axí gran músich, segons que diu Boeci, que una volta un jove, ell qual son pare era stat acusat per lo sobredit, volent-lo asaltar e fer-li mal, Empèdocle començà axí dolsament cantar que·l jove stigué ferm e no hagué ànimo de defendre'l.²

5 Demanat per què vivia, respòs: «Per guardar lo cel.» Aquest, vent³ les ànimes ésser immortals e-sperant de llà ésser millor vida, ell mateix se matà e-s cremà en Atenes.

Ffo al temps de Ciro, rey de Pèrcia. (f. 39r)

1 agregentino] agentino *amb abreviatura de re/er entre la g i la e F*

¹ Empèdocles (s. v aC).

² Cf. «de offenderlo» (ed. it. 1495), «dofenderlo» (ed. it. 1490). El canvi de verb en el text català (de l'original *offendere* a *defendre*) canvia l'antecedent del pronom (en italià, el fill no va gosar ofendre Empèdocles; en català, en canvi, el fill no va gosar defensar el pare). Pot ser un error de traducció o de còpia.

³ Llegiu *veent*.

DIÒGENE, philòsof, dexeble de Antístene. Fou nomenat philòsof canino perquè ordenava com los cans, reprenent qualsevol que fes coses il·lícites.

Una volta, el seu mestre gità tots los dexebles seus.¹ Mes Diògene no-s volgué partir, de què el seu mestre prengué un bastó per voler-li dar. Alora² Diògene se gità en terra dient: «No és», dix,
5 «dur lo bastó que-m fassa partir de tu.» E axí aquest romàs.

D'ivern portava una vestidura simple e ab aquella s'anbolicava quant volia dormir. E en cascun loch era lo seu menjar, dormir, estar e parlar, e la sua botiga era la tasca.³ Portava sempre un bastó per ço que era vell. Anava demanant per amor de Déu; habitava molt sote·ls porxes. E quant veyia una cosa mal feta, no perdonava a nengú que no la reprengué. Havia una caseta⁴ feta de taules
10 d'evet,⁵ e segons que-s voltava lo sol, él voltava la casa. Havia un barrilot lo qual voltava envers lo migjorn d'ivern, e d'estiu envers la tramontana. Havent scrit Diògene a un seu amich que-l proveís d'una cel·la o vero stància,⁶ e disponent-se a trobar-la, vengué entretant a Diògene un fust canat a modo d'una bota, per on scrigué a son amich que no-s fatigàs, que ell havia trobada la casa que cercava. Aministrava sos dexebles a roïns menjars e que-s contentassen de aygua; e feye·ls tosar fins
15 a les orelles e feya·ls anar derrera ell sensa cota e sensa calses.

Aquest veu un jorn que un minyó bevia en una flumayre prenent l'aygua amb les mans. Diògene, vent⁷ açò, rompé l'anap de lenya en què bevia, dient: «Yo no sabia que la natura hagués fets anaps.» Fou aquest de tanta constància que per nenguna adversitat may fo conegut que cambiàs de color. Ne Alexandre, que vencé lo món, may pogué vèncer la sua constància. E segons que narra
20 Valerio, anant Alexandre a Diògene, que seya al sol, metent-se Alexandre devant ell, ocupant-li lo sol, alora dix a Alexandre: «So que tu-m pots donar yo no vull. Yo-t pregue que no-m leves lo que tu

¹ La mateixa anècdota s'explica a la vida d'Antístenes (veg. capítol 32 d'aquesta edició, línies 3-4).

² Calc de l'italià *allora*.

³ Cf. «ogni luogo era il suo mangiare e parlare e la sua caneua era la tascha» (ed. it. 1495). La preposició afegida en català («en cascun loch») pot ser fàcilment un error de traducció o de còpia en la transmissió catalana. El traductor ha calcat la forma italiana *tasca*, 'butxaca'.

⁴ Calc del mot italià *caseta* ('caixeta'). El mateix amb el mot «casa» (línia 10).

⁵ Llegiu *d'avet*.

⁶ «duna cella o ver casetta» (ed. it. 1495). La lliçó «o vero» equivaldria a *o ver*, 'o bé' (*DCVB*, s.v. ver 4).

⁷ Llegiu *veent*.

no-m pots donar», ço és, lo sol. E per ço diu Cèneca en lo libre *De beneficiis rebuts* que fou pus gran fet que Diògene no volgué pendre ço que Alexandre li podia dar, mes volgué que no li tolgués ço que no li podia dar, que era lo sol.

25 Solia encara Diògene molt loar la memòria del seu mestre, per ço com de rich lo feu pobre, e de casa gran lo feu habitar en una bota. Una altre volta, stant Diògene al sol e un sech venint-li demunt ab lo bastó no veent-lo, allora Diògene dix: «Leva lo teu ull», ço és, lo bastó que li cervia per ull a-quell mateix sego.⁸ Una volta, Diògene, habitant en Saragossa e stant a levar les cols, passant Aristopo philòsof, lo qual stava ab Dionisi tiran de Saragossa, el qual li dix: «Si tu volguesses carejar e ensenyar a Dionisi, no saries pobre.»⁹ Respòs Diògene: «Si tu volguesses ésser pobre, no-t calria anar derrera Dionisi.»

Essent encara Diògene pres de enemichs e venint per sclau, aquell que-l comprà li demanà quin art sabia. Respòs: «Yo sé comandar.» E maravellant-se son amo de tan gran reposta, e encontinent lo feu franch e li donà sos fills que-ls ensenyàs e-ls comandàs. Diu Cèneca que a Diògene 35 fogí un sclau e, meravellant-se cascú per què no-l cercava, dix: «Yo no-l cerque per ço que sé que ell sens mi porà mal capitar,¹⁰ e yo sens ell poré ben viure.» Diu Tul·li que Diògene deya que ell era pus rich que-l rey de Pèrcia per ço que a ell no mancava cosa alguna e al rey mancaven mil coses e mil coses no li bastaven.

Ffo Diògene home sapientíssim. On una vegada, essent-li scopit en la cara, e pacientment 40 dix: «Yo ara puch dir que tu has boqua e, si algú volia dir lo contrari, yo-n puch fer bon testimoni.» Anant una volta a un convit mig tosat,¹¹ li fo donat de un jove moltes bastonades, de manera que li fou rompuda la cara. Ell no feu altra venjança sinó que s'escrigué al front lo nom de aquell que l'havia batut. E encara essent Diògene vituperat e no responent, fou demanat per què no responia; dix: «Yo no he contrastar a cosa que aquell que n'à victòria n'és reputat pus vil.» Fou encara i altra

⁸ Segurament el copista o ja el traductor ha mal entès el fragment i ha afegit «mateix». La puntuació d'algunes edicions italianes no ajuda a la claredat: «il bastone che serviva per ochio quello cieco una volta ...» (ed. it. 1495); en canvi, l'edició de 1489, sí: «el bastone che serviva per ochio aquel cieco. Una volta ...».

⁹ Cf. «Se tu volessi *acarezare et lusingare* dionisio tu non saresti provero» (ed. it. 1495), però «applaudere et lusingare» (ed. it. 1489). El verb «carejar» pot ser una traducció literal de la lliçó italiana «acarezzare» (ie. *accarezzare*), documentada en algunes edicions. En canvi, és estranya la traducció del verb «lusingare» ('buscar el favor d'algú', *TLIO*, s.v. *lusingare*) per «ensenyar»; és possible que el traductor confongués les grafies i entengués *insengnare*.

¹⁰ 'Arribar a bon terme' (*DCVB*, s.v. *capitar*). Cf. «egli senza me potra mal vivere» (ed. it. 1489); «senza me porta e mal vivere» (ed. it. 1495).

¹¹ Calc del mot italià *tosato* ('amb els cabells molt curts', *TLIO*, s.v. *tosato*).

45 volta injuriat, e meravellant-se per què no responia, dix: «Yo no poria responent-li fer-li tanta vergonya quant se'n fa ell mateix havent-me injuriat. E essent en mi lo que ell diu, no me'n dech aïrrar. E si ell ha dit mentida, yo no he causa de irar-me, perquè ell no sap què-s diga. E és cosa covinent la siència ésser vituperada de qui no ha sapiència.» Demanat a Diògene quin remedi ha a no yrar-se: recordar-se que sempre l'ome no ha ésser servit abans que que ell cervesca altri.

50 Diu encara que Diògene demanava lo pa als hòmens pobres, los quals no le y podien dar. Demanat per què, respòs que per açò volia ésser pacient, que quant fos foragitat no li fos nou.

Stant un dia Diògene en un carrer per hon Alexandre passava, meravellant-se Alexandre per què no-l saludava ne-l guardava mostrant que d'ell no havia mester, respòs: «Yo no he mester del sclau de mos sclaus.» Dix Alexandre: «Com só yo sclau de tos sclaus?» «Certament, sí», dix 55 Diògene, «per ço com tu est sclau de vins dels quals yo so senyor.» E axí mostrà a Alexandre que ell era sclau de sos sclaus. Trobant-se Diògene a oyr certs versos en laor de Alexandre, no podent-los oyr perquè-l loaven fora mesura, se tragué un pa del sin¹² e comensà a menjar. E demanat per què feya açò, respòs: «Pus humil és fer açò que oyr falsies.»

Anant un jorn Diògene a veure una casa bellíssima la qual havia feta un home molt leig, 60 venint voluntat a Diògene de scupir, scopí en la cara del senyor de la casa. E demanat per què feya açò, respòs: «Yo no trobe en aquesta casa cosa pus bruta que la cara sua.» Veent encara un home de leja cara, mes era ornatíssim de virtuts, dix: «La bellesa de l'ànima de aquest fa parer bella la sua cara.» Veent encara Diògene un home ignorant seure sobre una pedra, dix: «Yo veig una pedre ceure sobre una altre pedra.»

65 Era encara Diògene consuet a menysprear los hòmens que no havien ciència. E un jorn muntà en un loch alt de la ciutat; començà cridar: «O hòmens! Acostau-vos ací!» E essent molts entorn d'ell e dix: «Yo no crit a vosaltres sinó als hòmens. Vosaltres sou bèsties e no hòmens, per ço com no viviu com hòmens ab rahó ne donau loch a la sciència.»

Essent Diògene malalt, los amichs seus lo confortaven que no hagués por, per ço que-l mal 70 que li era vengut venia de Déu. Dix allora Diògene: «Per ço tem yo més.» Encara Diògene, dormint, li entraren ladres en casa e li levaren certs diners. E centint-los, dix: «Preneu-los segurament, que pus segurament dormiré e sensa pensament.»

Oynt Diògene hu lo qual li era morta una sua filla, li dix: «Vuy has equistat un bon gendre.» Essent demanat a Diògene per què portava tan gran barba: «Per ço que tocant-la me recorda ésser

¹² Llegiu *sí*. Cf. «Si cavo uno pane *di sene*» (ed. it. 1495), però «di seno» (ed. it. 1489).

- 75 home.» Demanat de quina cosa l'ome se deu més guardar, respòs: «De la enveja de l'amich.» Demanat quant se deu menjar, respòs: «Com hom té fam e no altrament.» Encare dient hu a Diògene que havia presa muller, li dix: «Tu has guanyat un poch plaer ab gran amargor.» Veent Diògene un vell que-s cobria los cabells blanchs, li dix: «Ya per cobrir-los no amagaràs la tua vellesa.» Demanat en quin modo se pot fer irar l'amich, respòs: «A ésser molt bo.»
- 80 Solia dir que aquell que és enemich de si és enemich de tots. Dix encara: si vols ésser bo, aparta de tu lo que vituperes en altri. Millor és anar visitar lo metge que ésser visitat d'ell; e per ço cerca la medecina mentre que est sa. Si algú te dona bon consell, ou-lo ab benivolença. Deya encara: quant veuràs lo qua¹³ que dexa son senyor, gite'l ab bastó, que axí com à dextat a son senyor, axí deixarà a tu.
- 85 Diu-se encara que Diògene, anant a una festa la qual se selebrava en Grècia, enmalaltint-se e no podent caminar, se reposà sots una ombra d'un arbre e dix a sos parents que en sa companyia eran que se n'anassen, que aquella nit ell romandria allí; e si ell vencia la febre, que ell yria a la festa, mes que si la febre vencia a ell, yria a visitar l'infern. E axí, stant sota aquella ombra, stava scarnint aquells que anaven a la festa dient que anaven mirar combatre hòmens ab feres, e no restaven ab ell
- 90 a veure com combatia ab la dolor natural. E venint a morir, manà a sos amichs que no-l deguessen soterrar, dient los amichs: «Com no vendran los animals a devorar-te?» Dix: «Cert. Només metreu un bastó prop de mi, que yo-m defendré d'ells.» Deyen aquells: «Com te poràs tu defendre d'ells essent tu mort?» Dix Diògene: «Axí com les feres no hauran por del bastó après que yo saré mort, axí no tembré yo que les bèsties salvages me devoren.»
- 95 Visqué al temps de Alexandre e morí vell. (f. 39r-42v)

2 il·lícites] il·lícides F

16 amb] *taca de tinta que no deixa veure si hi ha la preposició F*

20 anant] que anant F

28 a-quell] Aquell F

54 sí] ci F

57 sin] sint F

83 com a] *afegit a la interlínia F*

83 axí] ~~com ha dextat a tu a ell~~ axí F

85 a una] a una a una F

¹³ Llegiu *ca*.

87 anassen] anauen *F*

87 la febre] lo febre *F*

92 Deyen aquells] Deyen aquells Digueren *F*

95 e] ~~e~~ *F*

PTOLOMEU PHILADELFO, rey de Egipte. Hagué XXM volums de libres e finalment ne hagué LIIM.¹

Veent que los jueus havien la ley a ells dada per Déu e ab lo seu dit scruta,² volgué fer-la traduyr de abraich en grech. E veent³ que no-s podia transladar sinó de aquells que cervien aquelles leys, ço és de jueus (per ço com Teopompo, volent-la transladar, tornà foll per XXX jorns, e Teotentó tornà orb, bé que après reduynt-se a penitència foren liurats del mal), deslberà Tolomeu scriure als prínceps dels jueus que-ls plasqués tremetre-li hòmens que fossen doctes en lengua abrayca e grega. E ultra açò, trematé Tolomeu molts singulars dons a presentar als pontifices de jueus. Alora⁴ li fou respòs de Aristeu, cech, lo qual era stat gran temps en Judea, en aquesta forma, ço és: «Has tu ànimo, Tolomeu, de demanar la ley dels jueus com tu tengues infinits jueus per sclaus en lo regne teu de Egipte? On si tu vols optenir lo que tu demanes, has desliurar a ells de cervitut. No cregues que yo diga açò perquè yo sia de lur afinitat, mes dich-ho perquè sé que-t serà gran hùtil⁵ per haver la ley de aquell que és déu dels déus.» Per la qual cosa, vist açò, desliurà Tolomeu cent mília jueus de captivitat donant a lurs senyors cent e vint mília dragmes de argent, e dient los lurs senyors a Tolomeu que lo que feya era una gran liberalitat; dix Tolomeu: «Açò és poch a un rey magnànim.» Donques trematé Tolomeu los jueus presoners demanant la ley e tremeté asay grans dons de gran preu oferts al temple de Gerusalem. Al-lora Eleatzar li tremès de cascun trip⁶ los intèrpretes, ço és, sis de cascun trip doctes en abraich e grech, e ab aquests tremès la ley pregant-lo que ab los mateixs cautament la tornàs. Aquests foren los LXXII intèrpretes dels quals fa menció la Sancta Scriptura. Los quals, veent la presència de Tolomeu,⁷ benignament foren rebuts. E havent desputat de les coses de Déu, mostrant a Tolomeu que era un sol déu, fent-li veure la ley la qual Déu havia ordenada e vista, molt se meravellà del gran artifici, per ço com era scripta ab letres de or luhentíssimes en pergamins, que egualment se legia d'una banda e d'altra. Alora Ptholomeu feu ordenar que tots

¹ Cf. «LM» (ed. it. 1495).

² «data alhora per la boccha di dio et col suo dicto scripta» (ed. it. 1495).

³ Cf. «sentendo» (ed. it. 1495).

⁴ Calc de l'italià *alhora*.

⁵ Per a aquest ús de «gran», vegeu *DCVB* s.v. útil 2.

⁶ Llegiu *trib*, 'tribu'.

⁷ «li quali venendo alla presentia di ptolomeo» (ed. it. 1495). És fàcil que el traductor hagi confós *venendo* per *vedendo* (llicó que no he documentat en les edicions consultades del text italià).

fossen alleugats al seu palau onradament, lo qual palau era cituat sobre la marina, fabricat ab
maravellós artifici. Els quals interpretadors, fets primerament dejunis e oracions sol·lempnes, en
25 spay de LXXII jorns hagueren feta la transladació de abraich en grech. Aprés açò Demetri, qui era
tesorer dels libres de Tolomeu, feu congregar tots los jueus que en Alexandria eren los pus sperts e
al·lora feu legir la transladació, la qual per tots fo loada e aprovada. Alora Tolomeu donà licència als
LXXII interpretadors e tremès a Aletzar e al temple de Déu una taula d'or plena de diverses pedres
fines.

30 Ffou Tolomeu gran stròlech e geumàtrich⁸ e·l major cosmògrofe que·s trobàs may. Scrigué
com és fet tot lo món, e trobà quant circoeix tota la terra e l'aygua. Fo grandíssimo philòsof e
valentíssim en cascuna ciència, e regí lo seu realme en gran pau e justícia e moralitat. (f. 56r-57r)

4 jorns] jonrs *F*

9 de demanar] demanar *F*

18 la] los *F*

18 intèrpretes] interpetres *F*

24 interpretadors] interpetradores *F*

27 loada] loda *F*

28 e tremès] se tremes *F*

⁸ Llegiu *geòmetra*.

TITO LIVIO fo istorial eccel·lentíssim e poeta tràgyco. Aquest fou de la ciutat de Pàdua. Visqué a Roma ab gran gràcia de Julio Cèsar e après, succeynt Otaviano imperador, fou semblantment en gràcia sue e sota ell. Scrigué les deu,¹ ço és, les *Istòries de romans*. Morí a Pàdua sots l'imperi de Tiberio en lo quart any, segons Ausebio. (f. 58v)

1 tràgyco] trayco *F*

4 segons] segon *F*

4 Ausebio] a|usebio *F*

¹ «Scripse le decche» (ed. it. 1495), és a dir, les *Décades*, que és com es coneixia l'obra de Titus Livi durant l'època medieval.

SCIPIÓ AFRICANO fou ciutadí romà, dexeble de Panetio.¹ Aquest conquistà tota la Àfrica a l'Imperi romà e, per aquella victòria, pres lo nom de Africà. D'ell grans coses singulars se ligen en les *Istòries romanes*. Fou piadós envers la mare, liberal a les germanes, bo als seus, just ab tots.

Dix Valeri Màximo que, essent Scipió de edat de XVIII anys, fou tremès en Spanya del Senat romà per còncol. E per la virtut sua, més que per forsa d'armes, conquistà e subjuguà l'Imperi romà tot aquell país. E essent de edat de XXVII anys, fou tremès en Àfrica. Pres Cartagina, conquistà l'Àfrica; e, essent-li presentada una bella dona cartaginesa anant al marit,² la qual Cipió, sense tocar-la ne immacular-la, feu venir a ell los parents seus e graciosament la liurà al marit, ensems ab una gran quantitat d'or que li era stada presentada per rescatar-la de cervitut donà a ella en dot,³ la qual
 10 cosa molt feu créixer lo nom de Scipió, no sols en aquella ciutat mes en tot lo món.

E essent acusat Scipió que ell havia robats tesors de la cosa pública, dix al Cenat aquestes paraules: «Eccel·lents pares. Havent yo subjugada tota l'Àfrica al vostre imperi, no he portat res sinó lo cognom de ésser nomenat Cipió Africano. Ne cregau que la Àfrica conquistada de mi, si de mon germà, que m'haja fet ésser avar.⁴ Mes és ben ver que nosaltres som stats més richs de enveja que de
 15 tesors.»

Diu encara Valeri que, havent-se tremetre hu de dos capitans en Spanya, lo Cenat ordenà que en aquell jorn fos tremès aquell que paregués a Scipió. E Scipió dix que no li paria nengú de aquells tremetre, per ço que la hu era pobre e l'altre res no li bastava.

Deya Cipió que en los hòmens que regnen no deu ésser pobretat ni avarícia. E dix encara
 20 que nenguna cosa era tan difícil com concervar la amicícia fins a la mort. Deya encara neguna cosa ésser axí pestilencial ne vil com la cupiditat de la glòria, per ço que, si dos amichs crexen en onor e

¹ Panaetius (s. II aC). Vegeu Knust (1964: 314, nota 1).

² Cf. «dove sendoli presentada una bellissima donna carthaginese insullarmata de Carthaginesi andando amarito» (ed. it. 1490). L'edició de 1495 ja introdueix un error per salt d'igual a igual, que ha passat a la transmissió catalana: «dove sendogli presentata una bellissima donna cartagienese andando a marito» (ed. it. 1495).

³ Cf. «... la restitui et una gran quantita doro che gli era stata portata per riscattarla da servitu dono allei in dota» (ed. it. 1495). L'error *ab* en lloc de *e* ha provocat l'afegit de l'adverbi *ensems* i una frase sintàcticament incorrecta.

⁴ Cf. «ne crediate che Affrica conquistata da me et *Asia* da mio fratello ne habia facti diventare avari» (ed. it. 1490). L'edició de 1495 ja incorpora un error (o, almenys, una lliçó que pot portar fàcilment a l'error que porta el text català): «ne crediate che lafrica conquistata da me et *lascia* da mio fratello ci habia facti diventare avari» (ed. it. 1495).

en glòria ensemps, tornaran enemichs. Encara deya que·ls hòmens superbos se adomen ab pobretat,
com se adomen los cavalls braus. (f. 59r-60r)

13 lo] lo (*canvi de foli*) lo *F*

18 ço] co *F*